

Stavanger i vikingtiden

Innledning

Det er gjort omfattende arkeologiske undersøkelser på og omkring Torget i Stavanger. Det er funnet spor etter bebyggelse fra vikingtiden (800-1030) utenfor porten til Kongsgård, under domkirken og ved Romsøbygget. Det er også avdekket avfallsrester i Vågen, skjeletter under domkirken, og det er noen enkeltfunn fra vikingtiden.¹

Det er likevel store forskjeller i tolkningene av informasjonen fra utgravningene. *Petter Molaug* og *Stan Reed* mente at mest sannsynlig ble Vågen brukt som havn i vikingtiden, der en trakk båtene opp på en langgrunn strand.² *Jan Brendalsmo* og *Knut Paasche* konkluderte med at Stavanger i vikingtiden og på 1000-tallet med stor sannsynlighet var noe langt mer enn en regulær gårdsbebyggelse, og så for seg gården som et senter i et maktområde.³ *Helge Sørheim* mente at det ikke var spor etter urban bebyggelse før bispesetet ble etablert.⁴ Ut fra skriftlige kilder, arkeologiske undersøkelser og botaniske undersøkelser, har jeg prøvd å gjøre min egen vurdering. Der jeg særlig avviker fra de andre, er mer bruk av skriftlige kilder.

Arkeologiske og botaniske undersøkelser

Funnene i Breiavatnet og i Haakon VII's gate tyder på gårdsdrift fra før vikingtiden, og i hele vikingtiden. Pollenanalyser av sedimenter i Breiavatnet viser at skogen ble ryddet, og det var en overgang fra husdyrbruk til åkerdrift i hundreårene etter vår tidsregning.⁵ Etter en midlertidig nedgang omkring år 700 til 800, fikk åkerbruket igjen en kraftig vekst med dyrking av bygg og havre.⁶

Utenfor hovedporten til Kongsgård er det en hardpakket overflate av småstein og grus. *Stan Reed* tolker den til å være fra en gang mellom år 350 og 650. Det kan ha vært golvet i en bygning eller en uteplass.⁷ I det samme området var det også andre funn, men som er noe yngre.⁸

Det er funnet rester av fire hus i Haakon VII's gate ved Romsøbygget.⁹ De eldste restene er trolig fra 900-tallet, da det ble satt opp en bygning på stolper (stolpehus). Det var seks stolpehull, der tre av dem trolig var fra én bygning.¹⁰ Stolpehullene kan ha dannet deler av en indre stolperække i en bygning.¹¹ I første halvdel av 1000-tallet ble det satt opp et nytt hus.¹² Det ble videre funnet en hardpakket overflate av småstein, som kan ha vært dekket i en bygning eller en gårdsplass.¹³ I en grøft like ved, ble det funnet en del trekull, der ett av trekullene ble datert til perioden 720-970.¹⁴ Det er uvisst om trekullet var samtidig med den steindekte overflaten.

Sikre funnstedene på og omkring Torget fra vikingtiden er markert med røde streker – Romsøebygget, foran Kongsgård og under koret i Domkirken. Usikre funn er markert med blå sirkler – på Torget og ovenfor Skagen 4. Omtrentlig strandkant på Torget i vikingtiden er tegnet inn med lilla streker.⁸⁷ Tegning: Arne Kvitrud, 2020.

Finn den rike

Hvem er det så som bodde her? I de to islandske håndskriftsamlingene Hauksbók og Sturlubók er det to varianter av Landnámabók, som opprinnelig er fra slutten av 1100-tallet. I utgaven i Hauksbók fra ca. år 1300, fortelles det om Finn den rike som var sønn av Halldor Hognesson, og om Hamnar-Orm, som begge var fra Stavanger. De bosatte seg begge på Island i landnámstiden (870–930).¹⁵ I Sturlubók nevnes også de to, men ikke hvor de kom fra.¹⁶ Det er ikke oppgitt om de var i slekt med hverandre, men begge hadde sønner som het Torgeir. Det er rimelig å tro at de var brødre eller svogere, og at de kom fra samme sted. Det har vært diskutert hvor de kom fra, siden det er gårder i Sunnfjord som skrives som Stavanger, henholdsvis i Askvoll og Flora.¹⁷ Det er heller ikke rett fram å fastslå hva som er rett!¹⁸

Bergsveinn Birgisson argumenterte med at folk som kom fra Norge tok med seg stedsnavn fra hjemtraktene og brukte navnene der de bosatte seg på Island. Han brukte så hypotesen som argument for hvor i Norge utvandrere kom fra. Han fikk ikke umiddelbar gehør for metodikken, så jeg har ikke prøvd meg på det.¹⁹ Å sannsynliggjøre hypotesen vil også måtte bety at en sjekket mange eller alle landnámfolkene med kjent opphavssted i Norge mot bostedet på Island.

En annen tilnærming er skrivemåten *Stafangri* i Hauksbók. I kilder fra 1400-tallet skrives navnet på gården i Askvoll som *Stahamar* og *Stafwamer*, og uttales som *Stång*. Selve fjorden kalles Stångfjorden.²⁰ Skrivemåten og uttalen avviker mye fra Landnámabók. Men ifølge den islandske Flatøybok som ble skrevet ca. 1390, var det et vikingtidsslag i *Stafangri* i Sunnfjord.²¹ Men siden Håleygjartal fra 900-tallet legger slaget til *Stafanes*,²² er det en mer troverdig skrivemåte. Gården i Flora skrives i de eldste kildene på 1400-tallet som *Stawam* og *Stawom*, og navnet uttales som *sta'vång*.²³ Her er både uttalen og eldre skrivemåter et stykke unna. Skrivemåten *Stafangri* er derimot brukt

Stavanger i vikingtiden

mange ganger om byen, både i islandske og norske tekster.²⁴ Uten en fast rettskriving, varierer skrivemåten fra dokument til dokument. Skrivemåten gir likevel en klar favør for byen, men byen er omtalt mange ganger flere enn de to gårdene.

En tredje tilnærming er at Finn omtales som rik. Det er ikke urimelig om han var rik før han kom til Island. En annen islending som ble omtalt som rik i vikingtiden var Geirmund Heljarskinn. Han var trolig av en rik ætt fra Rogaland, og var rik før han kom til Island. Samtidig ble han rikere på Island med grunnlag i omfattende jakt på hvalross. Dette var arbeidskrevende, og krevende tilgang på billig arbeidskraft (treller). Innkjøp av treller var dyrt.²⁵ Tilbake til Finn den rike, så er det ikke noe som tyder på rikdom i funnene fra gårdene i Sunnfjord. Fra gården i Askvoll er det bare steinalderfunn, og fra gården i Flora bare en slipestein.²⁶ Ser en på gårdsstørrelsene, var begge middels store.²⁷ Det er heller ikke tegn til rikdom i yngre jernalder for noen av gårdene.²⁸ Er det så noe som tyder på rikdom i det som ble byen Stavanger? Helge Sørheim konkluderte med at Stavanger heller ikke har tegn på rikdom eller at det var et senter. De nærmeste stedene med rike funn i yngre jernalder er på Jåttå og Gausel.²⁹

Et lårbein fra Stavanger domkirkes kor. Foto: Arne Kvitrud, 2014.

En må så spørre om rikdomsindikatorerne til Helge Sørheim er egnet. For Rogaland bruker han indikatorer fra gravfunn, importfunn fra de britiske øyer (insulære funn) og skriftlige kilder.³⁰ Dersom en sluttet med gravgods, vil indikatorerne da virke? Mer enn 80 prosent av funnene med opphav fra de britiske øyene er også gravfunn.³¹ Kan kristne ha bodde i Stavanger i vikingtiden? Er det i så fall andre indikatorer som Sørheim ikke har brukt? Stavanger har en del indisier som ikke alle er like entydige: spor etter bebyggelse, to runeinnskrifter, en mulig kirke og enkeltfunn. Vi har ikke mange tegn på forhistorisk rikdom, men langt flere enn fra de to gardene i Sunnfjord. Ved graving i gravkjelleren under koret i Domkirken fant en i 1867 blant annet en "tredobbel" spiralring av gull.³² Den kan være fra en førkristen begravelse.

Bronsenål fra sein vikingtid funnet på Torget. Foto: Arkeologisk museum.⁸⁸

Spiralringen er ikke bevart, så dateringen er i beste fall usikker. Funn av gull er brukt som indikasjon på eldre sentra, men manglende detaljer om funnet og at det bare er ett enkelt funn gir ikke noe godt argument. I tillegg er spiraleringer av gull velkjent fra eldre jernalder og folkevandringstid, så ringen kan være betydelig eldre enn vikingtiden. Blant funnene på Torget er det nåler fra vikingtidssmykker.³³ Brendalmo og Paasche mente at de kom fra vikingtidsgraver.³⁴ Nålene ble funnet i søppellag, og kan kanskje også tolkes som gjenbrukte rester av smykker.

Samlet er det min vurdering at Finn den rike trolig var fra det som ble byen Stavanger.

Et kristent senter?

Vi kan se for oss at steinkors kunne være et indisium på et sentralt sted. Vi har bare noen få norske steinkors med runer som er fra tidlig kristen tid. De er i Stavanger, Giske i Borgund på Sunnmøre, Svanøy i Kinn i Flora, Njærheim på Nærbø og Tangerhaug på Sele.³⁵ Av disse er det bare Njærheim som faller innenfor kriteriene til Helge Sørheim for sentralsted i yngre jernalder.³⁶ Ett treff av fem tilsier at det er et dårlig indisium.

Ved arkeologiske undersøkelser på Veøy i Romsdalen har arkeologene påvist to kirkegårder fra vikingtiden. Den eldste er anlagt en gang i første halvdel av 900-tallet, den andre nærmere år 1000. Det har trolig vært en samtidig kirke eller kapell på stedet.³⁷ Videre viste Per Hernæs til at det er spor etter kristen innflytelse i graver fra yngre jernalder i Rogaland. Det dreier seg dels om graver som mangler klare hedenske tegn (som flatmarkgraver, graver med

Eksempler på ringnåler fra Rogaland. Fra Torget i Stavanger er bare selve nålene bevart. Foto: Terje Tveit, AM/UiS.

Stavanger i vikingtiden

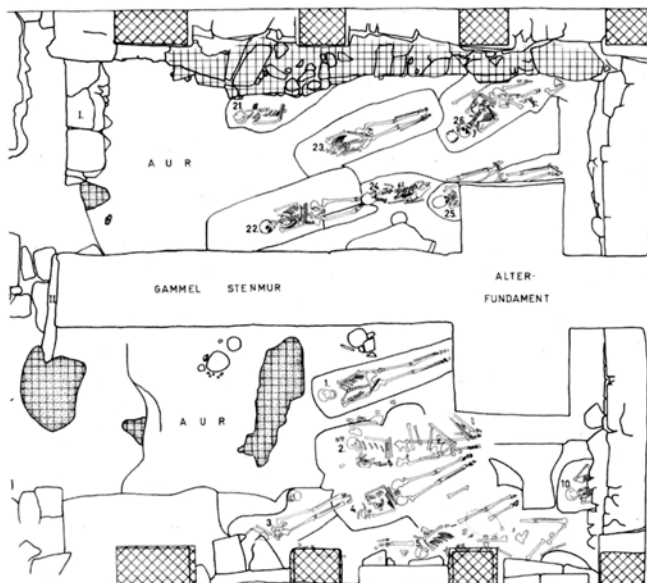
Noen av gravene under koret i Domkirken. Tegning: Perry Magnor Rolfsen, 1967.⁸⁹

lite eller uten gravgods), og dels graver med kristen karakter (som vokslys og korssymbolikk). Han viste blant annet til Husabø på Hundvåg.³⁸ Graver med fattig utstyr og skjelettgraver under flatmark ble også brukt romertiden og folkevandringstiden, og om de er tegn på kristen påvirkning diskuteres.

Tilbake til Stavanger, så ble det i grunnmuren på Mariakirken, funnet en runestein i 1883. Det er en stor massiv steinblokk som må være fraktet til Stavanger, hogd til og utsmykket med runer. Teksten lyder i modernisert språkdrakt: Kjetil reiste denne steinen etter sin kone Jorun Utyrmsdatter. *Aslak Liestøl* mente at den trolig var fra perioden 1000–1050,³⁹ mens *Fridtjov Birkeli* og senere *Terje Spurkland* mente at den kan være fra 900-tallet.⁴⁰ *Kristel Zilmer* mente den var fra tidlig 1000-tallet, men det er heller ikke utelukket at den kan var fra slutten av 900-tallet.⁴¹ Før selve runeteksten starter, er det et kryss. Det har vært tolket som et Andreaskors. Det kan tyde på at teksten er fra kristen tid og at Kjetil og Jorun var kristne i vikingtiden. Hoggingen og transporten av den svære steinen til Stavanger må ha vært kostbar.

Andreaskorset passer også sammen med gravene under Domkirken. Under koret ble det i 1967–1968 blant annet avdekket kristne graver, et kollag og fire stolpehull. Gravene ble betraktet som kristne siden alle var uten gravgods, og lå i øst-vest-retning med hodet i vest. Kollaget var skåret gjennom av skjæringer til ti av de godt og vel tretti skjelettene.⁴² Disse

Utsnitt av runesteinen fra Mariakirken. Den er på Arkeologisk Museum. Til venstre er det et kryss, som har vært tolket som et Andreaskors. Det tyder i så fall på at teksten er fra kristen tid. Foto: Arne Kvitrud, 2014.

Deler av korkjelleren i Domkirken, der deler av golvet i koret er fjernet. Foto: Gerhard Fischer ca. 1940.⁹⁰

skjelettene er da yngre enn kollaget, mens de øvrige kan være eldre.⁴³ Perry Rolfsen mente at kollaget kunne være fra bygningen som stolpehullene var en del av.⁴⁴ Paula Utigard Sandvik mente derimot at de

ikke kunne være det, siden sandlaget over stolpehullene ikke var berørt av brannen.⁴⁵ Stolpene i stolpehullene hadde ikke gått gjennom kollaget, og var da eldre.⁴⁶ Det er flere dateringer av både kollaget og av skjeletter. De to nyeste og trolig mest nøyaktige dateringene av kollaget, viser samlet en stor sannsynlighet for at laget er fra perioden 800–950.⁴⁷ De to eldste dateringene av skjeletter viser til perioden 670–895.⁴⁸ Om en bare hadde én tidlig datering, kunne det ha vært noe feil. Sjansen for feil med to dateringer, som også er så like er mye mindre. Grovt regnet kan det være at kollaget og de eldste gravene er fra slutten av 800-tallet.⁴⁹ Den største usikkerheten er likevel om skjelettene faktiske er fra Domkirken, siden det var en omblending av skjeletter hos Anatomisk institutt i Oslo.

Stolpehullene kan være spor etter en eller flere bygninger på et forhistorisk gårdstun.⁵⁰ Det er også mulig det var en trekirke, men arkeologiske undersøkelser har vist at det er ikke helt uvanlig å finne tidlige kristne graver uten en tilhørende kirke.⁵¹

Erling Skjalgsson

Det er vanskelig å komme unna Erling Skjalgsson når en omtaler Stavanger i vikingtiden. De skriftlige kildene om Erling Skjalgsson er uten kobling mot Stavanger, men steinkorset i Steglebakken er brukt som et viktig argument. Historikere, arkeologer og amatører har kastet seg inn i diskusjonen med stort engasjement.⁵² Noen viser til at Erling bodde på Sola, og andre at han bodde i Stavanger eller i det minste hadde naust i Østervåg. Noen mener at Sola kan ha vært et gammelt navn for hele Stavangerhalvøya.

Korset sto i Steglebakken i krysset Kongsgata og Stiftelsesgata. Aslak Lie-støl tolket teksten til: *Al... prest reiste denne steinen etter Erling, sin herre, som ensom ble sveket ut av aren da han sloss med Olav.* Hele teksten er ikke lesbar, og tolkningen er usikker. Ut fra tolkningen er korset trolig laget til minne

Stavanger i vikingtiden

Steinkorset da det sto i Steglebakken.⁹¹ Nå står korset i vestibyen til Stavanger Museum. Tegnet av Bernhard Fredrik Hanson, 1852.

om Erling Skjalgsson, som falt i et slag mot kong Olav Haraldson ca. 1028. Liestøl mente den var laget like etter slaget – *helst i 1029.*⁵³

Men hva forteller så de eldste kildene om Erling Skjalgsson?⁵⁴ Skalden Sighvatr Þórðarson som levde omlag 995–1045, skrev diktet som kalles Flokkr om Erlingr Skjalgsson. Det fortalte ikke hvor Erling bodde.⁵⁵ Den neste kilden er Theodoricus omkring 1180, som skrev på latin: *Erlingum videlicet filium Scialgs de Sola*. Det kan oversettes som Erling, sønnen til Skjalg av Sola, eller som Erling Skjalgsson av Sola.⁵⁶ *de Sola* har blitt oversatt med "fra Sola", men her er det mest rett å oversette det med *av Sola* slik de norrøne kildene gjør. Historia Norvegiæ fra omtrent samme tid omtaler ikke Erling. Kongesagaen Ágrip fra om lag 1190, omtaler på norrønt *Erlingr á Sola* – Erling av Sola.⁵⁷

Rundt 1190 omtaler islendingen Odd Snorreson ham i sagaen om Olav Tryggvason som *ærlingr asola* – igjen Erling av Sola.⁵⁸

Preposisjonsbruken er viktig for om han faktisk bodde på Sola, om Sola var et embetsområde, eller om han bare eide Sola - som en setegård. Vanlige folk ble typisk omtalt som at de var i, fra eller på en gård. De var normalt ikke *av* en gård. Kongene er fortsatt konger av Norge. Prester var prester *av* - som *sira Þorgyls a Sola* – det vil si av Sola sokn.⁵⁹ Vi ser også at adelsmenn var av en gård. Et eksempel er Alf Erlingson som ble titulert på latin som *de Monte Spine Comitem de Saresburg*, det vil si av gården Tornberg (*Monte Spine*) og jarl av Sarpsborg (*Comitem de Saresburg*).⁶⁰ Det skal forstås som at hans setegård var Tornberg, mens hans embetsområde som jarl var over Sarpsborgområdet. Tilsvarende, var Sola Erlings gård, og ikke et område han hadde som embete og styrte. I så fall ville forfatterne ha gitt ham en tittel.

Knytningen mot Stavanger blir en form for gjetting. Noen vil holde seg strengt til kildene, mens andre knytter Erling til Stavanger ut fra et skjønn.

Var Stavanger en by i vikingtiden?

Helge Sørheim mente at det ikke var spor etter urban bebyggelse før bispesetet ble etablert.⁶¹ Han beskrev også ulike oppfatninger om hva som skal til for at en bosetning skal kunne kalles by.⁶²

Søren Sindbæk skrev at tekstilproduksjon, vanlig jernfremstilling og kam-

makere var håndverk med råmaterialer som kunne skaffes nesten hvor som helst. Støping av kobberlegeringer og glassbearbeiding var derimot bare funnet sporadiske i mer vanlige bosetninger. En viktig indikator på en by mente han var at en god del råvarer var fra et sted langt borte.⁶³ Slik sett, er mangel på lokalprodusert kobber, bronse og glass en indikasjon på at Stavanger ikke var en by; produksjonen minnet mer om det en kunne finne på gårder.

Jan Brendalsmo og *Knut Paasche* viser til spor etter metallhåndverk i form av støpeformrester, og at også brynet og beinavfallet kan vise til metallhåndverk i Stavanger.⁶⁴ Slagg er avfallet fra en smelteprosess for å foredle metaller. Slagget flyter oppå metallet og kan tappes eller skrapes av overflaten. En vil da ha igjen metallet i smeltingedigen. Slagg og rester av smeltingediger er funnet mange steder under utgravingene på Torget, men i liten grad i daterte omstendigheter. Ett enslig fragment av en smeltingedigel er funnet i Haakon VII's gate foran Kongsgård. Laget det ble funnet i, er datert til før år 1000.⁶⁵

I samtlige sandlag på Torget, men også i de naturlig avsatte strandlagene og yngre lag ble det funnet mye avfall fra bearbeiding av reinsdyrgevir i forbindelse med kamproduksjon.⁶⁶ Brendalsmo og Paasche mente at det kunne vise til håndverkere som laget kammer i vikingtiden.⁶⁷ Fyllinger ble første gang lagt på stranda i andre halvdel av 1000-tallet eller tidlig på 1100-tallet. Så det er ikke åpenbart at avfallet er fra vikingtid.

Her er jeg enig med Helge Sørheim. Det er ikke noe som tilsier at Stavanger var en by i vikingtiden.

Ble Stavanger brukt som markedssted i vikingtiden?

Molaug og Reed mente at mest sannsynlig ble Vågen brukt som havn i vikingtiden, der en trakk båtene opp på en langgrunn strand.⁶⁸ Utgangspunktet for tolkningen er steinrekka på stranda ved Skagen 3, som var en mulig vegg i et naust, samt gjenstandene som var sammenblandet med de naturlige avsetningene.⁶⁹ Brendalsmo og Paasche konkluderte med at Stavanger i vikingtiden og på 1000-tallet med stor sannsynlighet var et utvekslingssted.⁷⁰ Utvekslingssteder er noe forenklet handelsplasser, markeder, kaupanger eller omlastingssteder.⁷¹

I Danmark ser det ut til at en har foretrukket strender med grusbunn som handelssteder.⁷² En har trolig rodd småbåtene opp på stranda, vasset i land og dradd båtene videre opp. De arkeologiske utgravningene på Torget viser at det var ei strand med sand, grus og stein som gikk tvers over det som i dag er midtre og nedre del av Torget.⁷³ Fyllinger ble første gang lagt på stranda i andre halvdel av 1000-tallet eller tidlig på 1100-tallet.

Der det ble drevet handel forventer en i arkeologiske utgravninger å finne gjenstander som vekter, vektlodd, mynter, blylodd, tellepinner, målestaver og emballasje-merkelapper med eierinnskrifter.⁷⁴ Flere mener at funn av vekter

Stavanger i vikingtiden

*Del av vektstang av bronse til skålvekt. Vektstanga ble funnet under koret i domkirken. Foto: Cora Oschmann.*⁹²

og vektlodd er det sikreste tegnet på handel, da de i hovedsak ble brukt for å veie opp betalingsmidler (i hovedsak sølv).⁷⁵ I seg selv er ikke funn av vekter nok, selv om det skulle være fra vikingtiden. Det er på Jåttå funnet en skålvekt med lodd fra vikingtiden, men det er ikke noen som har ment at Jåtten var et utvekslingssted. Under koret i Domkirken er det funnet en del av en skålvekt i bronse.⁷⁶ *Helge Braathen* daterte den til middelalderen, og viser til *Sigurd Grieg*.⁷⁷ Sigurd Grieg daterer denne typen til 1000-tallet.⁷⁸ *Erik Jondell* har ikke med funnet i sin sammenstilling av skålvekter fra vikingtiden, så underforstått har han ment at den ikke var fra vikingtiden. Brendalsmo og Paasche mente derimot at den var fra en vikingtidsgrav, men uten noen begrunnelse.⁷⁹ Perry Rolfsen mente at den etter hans skjønn var fra tidsrommet 900–1200.⁸⁰ Andre funn etter handel har vi ikke.⁸¹

Under det som i dag er Skagen 4a – rett over gata for Torgterrassen, er det avsatt opp til 4,5m avfall i sjøen. *Paula Utigard Sandvik* argumenterte for at avfallet ble kastet i Vågen fra 900-tallet og framover.⁸² Under gårdsdrift vil latrineavfall vanligvis blitt brukt til jordforbedring, så søppellagene i Vågen er et mulig indisium på annen virksomhet enn jordbruk på 900-tallet.⁸³ En mulighet er at avfallet var fra årlige markeder ved Vågen. Da ville en i beste fall, kunne finne en årlig lagdeling i jorda (varv), men det var ikke mulig å

registrere.⁸⁴ Det har vært bosetting i Stavanger i vikingtiden. Bosetterne har skilte seg fra omegnen. Minst to kristne ble gravlagt midt på 800-tallet. På slutten av 800-tallet flyttet Finn den rike og hans familie til Island. At han omtales som rik, tyder på en høy sosial status. I slutten av 900-tallet eller tidlig på 1000-tallet reiste Kjetil en stor runestein til minne om kona Jorun Utyrsmødatter. Andreaskorset viser at hun var kristen, runene og størrelsen på steinen til rikdom eller

Skålvekt fra Jåttå. Foto: Ann-Mari Olsen, Universitetsmuseet i Bergen.

makt. Omkring 1029 satte en prest (hirdprest?) opp et steinkors etter sin herre Erling Skjalgsson.

Dette er likevel ikke tilstrekkelige argumenter til å konkludere med at Stavanger var en markeds plass. En mangler spor etter handels- og håndverksvirksomhet som går ut over det en kan finne på gårder (som Jåtten). Sporene etter kam- og jernproduksjon trenger heller ikke være varer for handel.⁸⁵ Rike bønders forbruk av luksusvarer, og også seremonier i en kirke, kan likevel ha tiltrukket seg folk. *Jens Ulriksen* viste til at en indikator på markeds plasser i vikingtiden *pussig nok* var at det der senere ble bygget steinkirker i romansk stil. Han mente at det ikke nødvendigvis var en sammenheng, men en måte for stormenn til å vise sine hevdvunne retter.⁸⁶

Selv om omstendighetene er til stede for at Stavanger var en markeds plass i vikingtiden, styrt av stormenn, er ikke argumentene enda tilstrekkelig underbygd med arkeologiske funn. Det er gravd ut store mengder materiale fra de arkeologiske undersøkelsene, men så langt, er bare noe datert.

Konklusjoner

Det er ikke noe som tilsier at Stavanger var en by i vikingtiden, men det har trolig vært bostedet for rike kristne.

Vågen hadde en langgrunn strand, med plass til mange båter. Men selv om grunnlaget var til stede for at det kunne avholdes markeder i vikingtiden, er det så langt ikke underbygd med arkeologiske funn.

Takk

Til slutt, en takk til Stan Reed, Perry Rolfsen og Kristel Zilmer for hjelpen!

Forkortelser

AmS og **AM** = Arkeologisk Museum, Universitetet i Stavanger; **DN** = Diplomatarium Norwegicum; **DI** = Diplomatarium Islandicum; **NHD** = Norske Herredags Dombøker; **NRA** = Riksarkivet; **SA** = Stavanger Aftenblad; **SAS** = Statsarkivet i Stavanger; **SBA** = Stavanger byarkiv; **UiB** = Universitetsbiblioteket i Bergen.

Kilder

Birkeli Fridtjov: *Tolv vintrer hadde kristendommen vært i Norge*, Verbum forlag, 1995.

Brendalsmo Jan, Finn-Einar Eliassen og Terje Gansum: *Den urbane underskog*, Novus forlag, Oslo, 2009.

Brendalsmo Jan og Knut Paasche: *Stavanger – før det ble en by*, Historisk Tidsskrift, nr. 2, 2017.

Brendalsmo Jan: *Stavanger før bispesetet*, Frá haug ok heiðni, nummer 1, Stavanger 2018. Denne er i stor grad et sammendrag av artikkelen fra 2017.

Stavanger i vikingtiden

- Bugge Sophus, Oluf Rygh, Ingvald Undset, Magnus Olsen og Aslak Liestøl: *Norges innskrifter med de yngre runer*, tredje bind, VIII. Aust-Agder fylke IX. Vest-Agder fylke X. Rogaland fylke, Norsk Historisk Kjeldeskriftinstitutt, Oslo, 1954.
- Denham Sean Dexter, Hege Ingjerd Hollund og Laura van der Sluis: *Bevarte skjelett som arkiv for levd liv: Nye metodar for undersøking av beinmateriale frå Domkyrkja*, Stavangeren nr. 3, 2013.
- Fyllingen, Hilde, and Wenche Brun: *Arkeologiske undersøkelser i og rundt Stavanger domkirke*, AM oppdragsrapport 2017/12, saksnummer: 15/07595, 2017.
- Grieg, Sigurd. *Middelalderske byfund fra Bergen og Oslo*. A. W. Brøggers boktrykkeri, 1933.
- Helle Knut: *Tidlig byutvikling i Vestnorge*, Onsdagskvelder i Bryggens Museum – VII, Bryggen Museum, Bergen, 1992. Bryggen Museum på internett.
- Helle Knut: Stavanger som by og kirkelig sentrum, svar til Eldbjørg Haug, Historisk tidsskrift, 2009.
- Hernæs Per: *Karmøys historie – som det stiger frem*, Karmøy kommune, 1995.
- Hohler, Christopher: *Remarks on the early cathedral of Stavanger and related buildings*, Årbok Universitetets Oldsaksamling, Oslo, 1963.
- Jonell Erik: *Vikingatidens balansvågar i Norge*, C1-uppsats i arkeologi, særskildt nordeuropeisk, Uppsala, VT, 1974.
- Kraggerud Egil: *Theodoricus, De antiquitate regum Norwagiensum. On the Old Norwegian Kings*, Novus forlag, Oslo, 2018.
- Liestøl Aslak: *Runekrossen i Muséparken i Stavanger*, Stavanger Museums årbok 1953.
- Lillehammer Arnvid: *Rapport om forprosjektet mellomalderbyen Stavanger. Spørsmål om grunnlegginga av Stavanger by*. AmS-Rapport 16, Arkeologisk Museum i Stavanger, 2000.
- Nordeide Sæbjørg Walaker: *The Viking Age as a Period of Religious Transformation: The Christianization of Norway from AD 560 to 1150/1200*, Studies in Viking and Medieval Scandinavia, 2011.
- Olsen Magnus: *Norges innskrifter med de yngre runer*. Fjerde bind, XI. Hordaland fylke; XII. Sogn og Fjordane fylke; XIII. Møre og Romsdal fylke, 1957.
- Opedal Arnfrid: *De glemte skipsgravene*. Makt og myter på Avaldsnes, Arkeologisk Museum i Stavanger, 1998.
- Pedersen Unn: *Vektlodd – sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet?* Primitive tider 4, 2001, side 19-36.
- Reed Stan: *Tusenårsstedet Stavanger*. Arkeologiske undersøkelser på Stavanger torg 2004-2006, Del 1 Tekst, NIKU, oppdragsrapport 73/2016, Oslo, 2016. Petter Molaug har skrevet innlednings- og konklusjonskapitlene.
- Rolfsen Perry Magnor: *Arkeologisk undersøkelse under Stavanger Domkirkes kor 1967-1968*, Bergen, 10.2.1968. Rapporten er i Arkeologisk Museums arkiv, Topologisk arkiv, 613 Stavanger, Stavanger middelalderby, 3075D12R2.

- Rygh, Oluf: *Norske Fjordnavne*, Kristiania, 1896.
- Rygh, Oluf: *Norske Gaardnavne*. Bind XII, Nordre Bergenhus amt, Kristiania, 1919.
- Sandvik Paula Utigard: *Tusenårsstedet Stavanger torg*. Førebels resultat frå boringane i juni 2005. AmS rapport 2005/8, Stavanger, 7.7.2005. Selv om den er datert 2005, kan det ser ut som om den er oppdatert i 2013, jamfør teksten øverst på side 4.
- Sandvik Paula Utigard: *Skagen 4a, Stavanger kommune*. Arkeologisk og paleoekologisk analyse av sediment frå prøveboringar oktober 2005, AmS oppdragsrapport 2005/12, Stavanger, 27.10.2005.
- Sandvik Paula Utigard: *Under overflaten i mellomalderbyen Stavanger*, Frå haug ok heiðni, nummer 3, Stavanger, 2006.
- Sandvik Paula Utigard: *Skagen 4a, Stavanger*. C-14-dateringar av sedimenta påvist ved boringar i oktober 2005, Oppdragsrapport 2008/9. AM, Stavanger 19.2.2008.
- Sandvik Paula Utigard: *Levde liv – Undersøkingar av skjelettmateriale frå grunnen under Stavanger Domkyrkje*, Frå haug ok heiðni, nummer 2, Stavanger, 2011.
- Simonsen Asbjørn: *Breiavatn og Stavangers eldste historie*, Stavanger Museums årbok 1971.
- Simonsen Asbjørn: *Rusk i byens blinkende øye*. Hva bunnslammet i Breiavatnet kan fortelle om Stavangers tidlige historie, Stavangeren nummer 3, 2013.
- Sindbæk, Søren M. *Networks and nodal points: the emergence of towns in early Viking Age Scandinavia*. *Antiquity* 81.311, 2007.
- Sluis, L. G. van der, Hollund, H. I., Kars, H., Sandvik, P. U., og Denham, S. D.: *A palaeodietary investigation of a multi-period churchyard in Stavanger, Norway, using stable isotope analysis (C, N, H, S) on bone collagen*. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 9, 2016.
- Solberg Bergljot: *Jernalderen i Norge*, Oslo, 2000.
- Storm Gustav: *Islandske Annaler indtil 1578*. Christiania, 1888.
- Sørheim Helge: *Sentralsted, tettsted, knutepunkt, by*. Avhandling for dr. philos grad, Universitetet i Bergen, 2010.
- Sørheim Helge: *Sentralsted, tettsted, knutepunkt, by*. Bosetningshierarkier og sentraldannelser på Vestlandet fra jernalder til middelalder, Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter 10, 2018.
- Sørheim Helge: *Stavanger bys alder? Frå haug ok heiðni*, nummer 1, Stavanger, 2019.
- Ulriksen Jens: *Andløbspladser fra Danmarks yngre jernalder på baggrund av Roskilde Fjord-undersøgelsen*, Karmøyseminaret, Havn og handel i 1000 år, Dreyer forlag, Stavanger, 1997.
- Wamers Egon: *Insulære importfunn i vikingtidens Skandinavia og spekulasjoner om Norges samling*, Karmøyseminaret, 1996.

Stavanger i vikingtiden

Noter

- 1 Jeg avgrenser vikingtiden til det samme som Brendalsmo og Paasche, 2017, side 106, Brendalsmo, 2018, side 4 og Sørheim, 2018, side 327. Andre vanlige valg er å si at vikingtiden varte til 1050 og 1066. Avgrensingen er viktig blant annet for gjenstander som er datert til 1000-tallet, da vil ha størst sannsynlighet for å være yngre enn vikingtiden. Om valget hadde vært 1066, ville de med større sannsynlighet ha vært fra vikingtiden. Vi har også noen funn fra 1000-tallet, eller som enten fra vikingtid eller middelalder. De har jeg som regel ikke drøftet videre her.
- 2 Reed, 2016, side 109f.
- 3 Brendalsmo og Paasche, 2017, side 123.
- 4 Sørheim 2019, side 6.
- 5 Simonsen 1971, side 45 og 47. Den første ekspansjonen ble datert til 1780 år før år 1950, med et standardavvik på 290 år (prøve T-11640). Nedgangen ble datert til å være 1190 år før 1950, med et standardavvik på 110 år (prøvenummeret er ikke oppgitt). Datering av nedgangen til perioden 700-800 var basert på en antakelse om en konstant sedimentasjonshastighet. Nedgangen omkring den store mandedauden ga en alder på 650 år før 1950, pluss minus hundre år (prøve T-1163). Dateringene er ikke kalibrerte. Dateringene har et stort usikkerhetsområde når man bruker middelveien pluss to standardavvik for å få 95 prosentfraktilen. Så Simonsens egne vurderinger av alderen som angitt i teksten er trolig mest pålitelige.
- 6 Simonsen, 1971, side 45 og 47, jamfør også og Simonsen, 2013, side 11-13.
- 7 Reed, 2016, side 52f, og 105f, samt vedlegget side 91f. Dateringene er av skår av spennformet keramikk og en ¹⁴C-datering.
- 8 Reed, 2016, side 53 og 106f, og vedlegget side 93. Et hasselnøtteskall ble datert til perioden 660-830 med 92% sannsynlighet. Men det er usikkert om skallet var opplasset.
- 9 Reed, 2016, side 86.
- 10 Reed, 2016, side 80. "*Stolpen er dermed muligens fra den eldste delen av dette tidsspennet, dvs. andre halvdel av 900-tallet*".
- 11 Reed, 2016, side 81. En datering ga alderen 950-1047 (Reed, 2016, side 80). Det er mulig at et tynt, trekullholdig siltlag er fra golvet i denne bygningen, men dette er svært usikkert (Reed, 2016, side 107).
- 12 Reed, 2016, side 83ff.
- 13 Reed, 2016, side 86. Datering er usikker og en datering til perioden 400-600 kan ikke helt utelukkes.
- 14 Reed, 2016, side 79.
- 15 Landnámabók etter Hauksbók, omsett av Jan Ragnar Hagland, Stavanger, 2002, kapittel 23 og 25.
- 16 I landnámabók (Sturlubók) - hentet fra snerpa.is. kapittel 17 er de omtalt som *Fiður hinn auðgi Halldórsson Högnasonar og Hafnar-Ormur*. Avskriften i Sturlubók er noen tiår eldre enn i Hauksbók.
- 17 Oluf Rygh (1919, side 246) beskrev navneformer og kildegrunlaget for navnene i Sunnfjord. Han argumenterte for at slaget mellom Atle Mjove og Håkon Grjotgardssønner ca. år 900 var i Askvoll.
- 18 En må selvfølgelig også ha i bakhodet at opplysningene i Hauksbok også kan være feil. Egon Wamers (1996, side 16) mente at ... *skandinaviske stamtrær, som er overlevert i norrøne historiske verker fra 11. til 13. århundre, er produkter av fantasi oppfunnet på grunn av politiske og ideologiske mål ... Ætteleddene i Landnámabók er ufullstendige for Finn den rike, men jeg forutsetter at den gir pålitelige opplysninger om gårdsgrunnleggeren*.
- 19 Birgisson, 2013, side 38-43.
- 20 Rygh, 1919, side 245 og Rygh, 1896, side 34.
- 21 Flateyjarbok, utgitt av Guðbrandur Vigfússon og Carl Richard Unger, første bind, P. T. Mallings forlagsboghandel, Christiania, 1860, side 571 - ... *hittazt a Fiolum j Stafangri*.
- 22 Eyvindr skáldaspillir: Háleygjatal (B1) på heimskringla.no, vers 10. Besøkt 6.2.2020.
- 23 Rygh, 1919, side 368.
- 24 Skrivemåten *Stafangri* finner en ved å søke på www.nb.no, for eksempel brukt i den islandske Annals Regi, i flere sagaer, DN IV nr. 74 og i flere dokumenter i DI. Noen avskrivere normaliserer tekstene, så skrivemåten *Stafangri* kan være en følge av normaliseringen. Jeg har ikke tilgang til originalene, så det er noen forbehold!
- 25 Birgisson, 2013, side 214ff.
- 26 Unimus.no med søk på de to gårdene.
- 27 Rolf Fladby og Liv Marthinsen: Skattematrikkelen 1647, bind XII Sogn og Fjordane fylke, Universitetsforlaget, 1977, side 148 og 174. Gården i Askvoll var i 1647 krongods med landskyld 1,5 løper smør og 0,5 pund korn. Mens gården i Flora var i 1647 en del av Munkeliv klostets gods med landskyld 2 løper smør og 1 pund korn.
- 28 Sørheim, 2018, side 275-277.

- 29 Sørheim, 2018, side 225f.
- 30 Sørheim, 2018, side 219.
- 31 Wamers, 1996, side 10.
- 32 Avisa Stavangeren 17.4.1867 skrev: *Stavanger den 17de April. Ved Udgravningen af Stavanger Domkirkes kor er nylig bleven funden en med indfattede Diamanter og rige Ornamenter emaljert Fingerring, en tredobbel spiralring og et Par Remknappe, Alt af Guld, samt et flettet Silkebaand med i Enderne anbragte Dubber af emaljert Guld. Den emaljerede Fingerring der antages at være et par hundrede Aar gammel vil blive tilstillet det Oldnorske Musæum i Kristiania til Indløsning.*
- 33 Reed, 2016, side 110 om lag 116: ... en bronsenål som har nære paralleller fra vikingetid, ca. 800 – 1000, i vedlegget side 13 om laget 73 ... en ringnål, nesten identisk med den som ble funnet i lag 116, og om laget 71 ... en bronsenål. Reed (2016, side 23) skriver også at bare ett eksemplar til av denne typen er kjent fra Norge, og det er i et gravfunn fra yngre jernalder. Paralleller til ringnålen kjennes fra Storbritannia og Island og er datert til yngre jernalder. Videre viser han til et funn fra Aarhus. Brendalsmo og Paasche (2017, side 109) kalte dem for ringspinner.
- 34 Brendalsmo og Paasche, 2017, side 112.
- 35 Liestøl, 1957, side 263f.
- 36 Sørheim, 2018, side 222 om Njærheim som kultsted.
- 37 Solberg 2000, side 312ff.
- 38 Hernæs, 1995, side 232f. Opedal, 1998, side 60 og 155ff skrev at flere forskere mener også at voksskiven med et kors fra Storhaug på Avaldsnes fra en gang mellom 680 og 800, er et kristent symbol.
- 39 Aslak Liestøl i Bugge med flere, 1954, side 242ff.
- 40 Birkei, 1995, side 47: ... den kan være fra 900-tallet. Han nevnte ikke muligheten for at den var fra 1000-tallet. Terje Spurkland mente (etter Brendalsmo og Paasche, 2017, side 113) i en samtale 15.9.2016 at den var fra 900- eller tidlig 1000-tall.
- 41 Kristel Zilmer e-post til meg 6.8.2020.
- 42 Rolfsen, 1968 og Unimus.no for S12810.
- 43 Rolfsen, 1968, side 33. Han angir med nummer de ti gravene som gikk gjennom kull-laget. Sandvik, 2006, side 10 skrev at alle gravene var gravd gjennom kollaget (min utheving).
- 44 Rolfsen, 1968, side 34.
- 45 Sandvik, 2006, side 10. Sørheim, 2018, side 365 mente det samme.
- 46 Rolfsen, 1968, side 33. Fyllingen og Brun, 2017, side 8.
- 47 Sandvik, 2006, side 11 – omtalt som "brannlag". Min bruk av programmet OxCal 4.4 (2020) på hennes dateringer ga tidsrommene 772-979 (94%) og 771-974 (93%).
- 48 Denham med flere, 2013, side 97 og Sluis med flere, 2016, side 122. Min bruk av programmet OxCal 4.4 (2020) på de to dateringene Denham oppgir, ga 95%-intervallene: 670-877 og 681-885.
- 49 Dess flere dateringer en har av det samme, dess mindre blir usikkerheten. Når middelveiene og standardavvikene er så like som her, kan Lindeberg-Levys sentralgrenseteorem (LLST) være en praktisk tilnærming. Den sier forenklet, at om en har mange dateringer vil forventningsverdien være middelveien av dateringene, standardavviket vil være omvendt proporsjonal med kvadratrotta av antall tester, og at fordelingen går mot en normalfordeling. Med to dateringer kan standardavviket reduseres med en faktor på 1,4 (kvadratrotta av 2). En kan diskutere om to tester er tilstrekkelig, men det gir en indikasjon. Dateringsintervallet for kull-laget ut fra enkeltprøvene, er med to standardavvik ca. 770-980. Med to dateringer og bruk av LLST blir intervallet redusert til ca. 800-950. Der er året 872 én av mulighetene!
- 50 Fyllingen og Brun, 2017, side 10.
- 51 Fyllingen og Brun, 2017, side 10 - *I henhold til eldre forskrifter forutsatte anleggelse av en kirkegård at det allerede var etablert kirke på stedet. Arkeologiske undersøkelser har derimot vist at dette ikke alltid er tilfelle – det er ikke helt uvanlig å finne tidlige kristne graver uten en tilhørende kirke.* Knut Helle (2009, side 691) skrev at ... jeg har selv holdt åpen muligheten for en slik kirke. Christopher Hohler (1963) argumenterte for en tidlig kirke inne i dagens skip.
- 52 Se min sammenstilling på Wikipedia om Erling Skjalgsson.
- 53 Liestøl, 1953, side 345ff.
- 54 Jeg unngår å bruke Heimskringla, se for eksempel Lawson, M. K. (2011): Cnut, England's viking king 1016-35, side 74: *Few historians today place much trust in the sagas (det vil si Heimskringla).. as sources for the eleventh century.*
- 55 Flokk om Erlingr Skjalgsson (Sigvatr Þórðarson). Hentet fra heimskringla.no.

Stavanger i vikingtiden

- 56 Egil Kraggerud, 2018, side 352 (kapittel XVI: 8). På latin *de Sola* (side 54). Kraggerud har oversatt med Erling Skjalgsson fra Sola. Men en ser også at Kraggerud (2018, side 44 og 349) i ett annet eksempel oversatte *Ericus filius Hacon Mali* med Erik, sønn av Håkon den onde, der mali viser til faren Håkon og ikke til Erik. I et annet eksempel fra 1266 omtales *Andream filium Nicholai baronem* (DN VIII nr. 9). Her viser barontittlene til Andres og ikke til faren. Hvem som var far til Erling Skjalgsson er utenfor temaet for artikkelen og drøftes derfor ikke videre.
- 57 Ágrip af Nóregis konunga sögum, kapittel 23. Fra books.google.no.
- 58 Oddr Snorrason: Det Arnamagnæanske Haandskrift 310 quarto, Christiania, 1895, side 45. Erling er også omtalt på side 97 og 117, men da uten stedstilknytning.
- 59 DN IV nr. 120 fra 1317.
- 60 DN XIX nr. 318 fra 1286.
- 61 Sørheim, 2019, side 6.
- 62 Sørheim, 2018.
- 63 Ulriksen, 1997, side 126 - *fremmede genstande og – ikke minst – håndværksaffald over gjenemsnittet* - og Sindbæk, 2007, side 126.
- 64 Brendalsmo og Paasche, 2017, side 108.
- 65 Reed, 2016, tillegg, side 111 – Et hasselnøttskall ble fra lag 665 er datert til 810 – 850 (3.0 %) eller 860 – 1000 (92,4 %), med til sammen 95,4 % sannsynlighet.
- 66 Reed, 2016, side 24 - *I samtlige sandlag, men også i de naturlig avsatte strandlagene og yngre lag ble det funnet forholdsvis mye avfall fra bearbeiding av reinsdyrgevir i forbindelse med kamproduksjon... Det er mulig at folk ble oppfordret til å kaste avfall sammen med sandmassene som en del av utfyllingen og at de mindre konsentrasjonene av geviravfall f. eks. er avfall fra en dags arbeid.*
- 67 Brendalsmo og Paasche, 2017, side 118.
- 68 Reed, 2016, side 109f.
- 69 Stan Reed e-post til meg 25.3.2020.
- 70 Brendalsmo og Paasche, 2017, side 120.
- 71 Brendalsmo med flere, 2009, side 13.
- 72 Ulriksen, 1997, side 124.
- 73 Reed, 2016, side 22. På Torget var strandkanten 60-80m sør for den nåværende kaifronten (Sandvik, 2008, side 6: *60-70m*, og Sandvik, 2006, side 11: *ca. 80m lengre søraust enn i dag.*).
- 74 Christophersen, 1997, side 45.
- 75 Pedersen, 2001, side 32. Samtidig kan vekter også ha vært brukt av sølvsmeder for arbeid med smykker. Det er så langt ikke funnet noen tegn etter sølvsmeder i Stavanger.
- 76 Rolfsen, 1968, side 34 omtaler funnstedet som rom III, felt Q6 og dybde 20-30cm, Det vil si at skålvekta var i den nordøstre delen av krypten, jamfør også Rolfsens karter i AM. Kartene finnes i originaler i stort format og som vedlegg til rapporten. Funnet var trolig i et søppellag med store mengder skjell, dyre- og fiskebein, samt spiker og nagler (Rolfsen, 1968, side 21). Ingen oldsaker ble funnet ved skjelettene (Rolfsen, 1968, side 26).
- 77 Registreringsnummer S9629 ble funnet av Perry Rolfsen under Stavanger Domkirkes kor i 1967-68. Det er en nesten komplett vektstang av bronse til en skålvekt, med begge armer og midtstykke. Holderen er ikke bevart. Armene er dekorerte med rektangulære fortykninger (Hentet fra unimus.no). Rolfsen (1968, side 34) omtaler den bare kort. I beskrivelsen i Unimus.no vises til at den er som hos Grieg, 1933, figur 321, bare mindre.
- 78 Grieg, 1933, side 369 med figur 321. Bildet er av en skålvekt fra Tønsberg. Han begrunner dateringen ut fra flere andre funn. Den har nummer C7413.
- 79 Brendalsmo og Paasche, 2017, side 112 ... *må komme fra ei vikingtidsgrav*, og Brendalsmo, 2018, side 5.
- 80 Perry Rolfsen e-post til meg 6. juni 2020.
- 81 Reed (2016, side 44) viser til et funn i Kongsgårdsbakken av noe som var *enten* et vektlodd *eller* et spinnehjul i bly, men uten datering. Reed (2016, tillegg side 16) viser til *et mulig blylodd*, men igjen uten datering.
- 82 Sandvik, 7.7.2005, side 5 med foreløpige verdier, Sandvik, 27.10.2005, side 10, Sandvik, 2006, side 11 og Sandvik, 2008, side 5. Fra Skagen 4a er det fire dateringer på skall av hasselnøtter tatt opp i 2004. Dateringen til 900-tallet er prøven TUA5885. Min tolkning tilsier en alder mellom år 800 og 1000, med størst sannsynlighet fra 900-tallet. Det er likevel bare én datering som viser til før år 1000. Det gjør alderen litt usikker på grunn av det arkeologene kaller redeponering.
- 83 Helle, 1992 om tilsvarende funn i Bergen.

Arne Kvitrud

- 84 Stan Reed e-post til meg 25.3.2020.
- 85 Sørheim, 2018, side 213.
- 86 Ulriksen, 1997, side 124.
- 87 Kartet er tegnet basert på et kart laget av Reed, 2016, side 106. Kartgrunnlaget er fra norgeskart.no. Strandkanten er tegnet ut fra Kvitrud (2019).
- 88 Reed, 2016, side 29.
- 89 Sandvik, 2011, side 9. Originaltegningene er i AM i Perry Rolfsen. Vitenskaplig arkiv 18/06406 Stavanger domkirke.
- 90 Riksantikvaren, arkivboks E-329 Stavanger domkirke, Arkeologiske undersøkelser G. Fischer 1939-1942, fotografier, uregistrert materiale.
- 91 Stavanger Museum (MUST), Bernhard Hansons skissebok. Utformingen av minnesteinen har likheter med flere steinkors i Tyskland (Nordeide, 2011, side 141). Hun viser bilder av steinkors i Eisenach, Küllstedt og Störzner, som alle har den samme V-utformingen midt på korset.)
- 92 Unimus.no for S9629. Fotograf: Cora Oschmann, uten datering.